

ЕВОЛЮЦІЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

**Марченко
Владислав Сергійович**

здобувач освітньо-кваліфікаційного рівня «Магістр» Інституту управління і права¹, юрист практики захисту бізнесу²

¹Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

²Адвокатське об'єднання «MITRAX»

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК:

**Мірошников
Іван Юрійович**

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного права Інституту управління і права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

УКРАЇНА

THE EVOLUTION OF PREVENTIVE MEASURES IN THE CRIMINAL PROCEEDINGS OF UKRAINE

АНОТАЦІЯ | ABSTRACT :

Стаття присвячена вивченню становлення інституту запобіжних заходів в кримінальному процесі України. Проаналізовано виникнення, розвиток та зміну запобіжних заходів в законодавстві від моменту їх появи до закріплення в сучасному вигляді. Автором наведено періодизацію розвитку запобіжних заходів та специфічні риси, що були наявні для окремих заходів різних періодів. Було досліджено кореляцію історичних умов та події з появою або зникненням запобіжних заходів. Охарактеризовано нормативно-правові акти, які їх закріплювали та обставини, що цьому передували.

The article is devoted to the process of becoming of the institution of preventive measures in criminal proceedings of Ukraine. The emergence, development and change of preventive measures in the legislation from the moment of their appearance till their modern look is analyzed. The periodization of preventive measures is given by the author, also as specific features, which were inherent for separate measures in different periods. The correlation of historical conditions and events and the occurrence and disappearance of preventive measures were investigated. The legislation, which contained these measures and previous circumstances were characterized.

КЛЮЧОВІ СЛОВА | KEYWORDS :

арешт, запобіжні заходи, застава, кримінальний процес, періодизація запобіжних заходів, порука, тримання під вартою.
arrest, bail, bond, criminal proceedings, detention on remand, periodization of preventive measures, preventive measures.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ.

Одним з важливих питань сучасного внутрішньодержавного життя України є організація та діяльність вітчизняного кримінального процесу. В умовах орієнтації зовнішньої та внутрішньої політики країни на досягнення загальносвітових стандартів правосуддя надзвичайно актуальним є питання функціонування всіх складових кримінального судочинства, а особливо уваги мають заслуговувати запобіжні заходи, оскільки вони відіграють значну роль під час проведення досудового розслідування.

Правильно та логічно обґрунтовано обрані запобіжні заходи дозволяють не тільки запобігти ухиленню особи від проведення повного та всебічного кримінального провадження, а й забезпечити постановлення законного судового рішення в цілому. Саме тому варто ретельно вивчити процес розвитку запобіжних заходів кримінального процесу України через призму історичного огляду задля виявлення та уникнення можливого негативного досвіду.

АНАЛІЗ ДОСЛІДЖЕНЬ ТА ПУБЛІКАЦІЙ.

Існує значна кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів, безпосередньо присвячених запобіжним заходам та їх розвитку. До них відносяться такі вчені як В. Д. Бринцев, А. І. Бородулін, В. В. Вапнярчук, Ю. М. Грошевий, О. І. Галаган, В. С. Зеленецький, О. П. Кучинська, Ю. Ф. Кравченко, Г. К. Кожевников, О. В. Капліна, В. І. Маринів, Л. М. Москвич, С. В. Слінько, В. В. Сташис, В. М. Тертишник, О. Г. Шило, М. Є. Шумило та ін.

МЕТА СТАТТІ полягає у тому щоб на основі теорії кримінального процесу, історико-правових аспектів аналізу законодавства з'ясувати юридичну природу етапів виникнення, розвитку та змін запобіжних заходів кримінального процесу України, факторів, які впливали на їх видозміну та історичні обставини, за яких це відбувалося.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ.

Розвиток вітчизняних запобіжних заходів невід'ємно пов'язаний з розвитком української державності. Найчастіше, для

періодизації розвитку інституту запобіжних заходів використовується наступне літочислення: 1) общинний період (до X ст.); 2) княжий період (X – XV ст.); 3) царський період (XIV ст. – перша половина XVII ст.); 4) імператорський період (друга половина XVII ст. – перша половина XX ст.); 5) радянський період (1917–1960 рр.); 6) період дії КПК України 1960 року (1960 – 2012 рр.); 7) з моменту прийняття КПК України 2012 року – донині.

Безумовно, варто відмітити, що впродовж з середини I тис. до н. е. – 1832 рік н.е. терміну «заходи кримінально-процесуального примусу» або «запобіжні заходи» не існувало. В цей час нормативні акти не містили поділу на процесуальні засоби забезпечення досудового та судового провадження і запобіжні заходи. Вперше було використано термін «запобіжні заходи» у 1832 р. у Зводі законів Російської імперії.

Перші згадки про інститут заходів процесуального примусу на українських землях датуються XIII ст. Сівак О. зауважує, що общинний період характеризується міжнародними відносинами невеликих племен, пануванням внутрішньої родової юстиції і врівноваженим положенням внутрішніх відносин, що виражається в пануванні змагальної форми суду і слідчого запобіжного заходу (поруки). За поведінку людей в общині відповідала сама община, тому і як захід примусу використовувалася порука, спочатку общини, а згодом і впливових людей [1].

Наступним важливим кроком у розвитку закріплення запобіжних заходів стало видання таких актів як «Судебники 1497 і 1550 рр.», які передбачали застосування такого заходу процесуального примусу, як віддача за пристава, який полягав у тому, що на людину одягали кайдани і саджали в колоду і поміщали у хлів, сарай, яму, тощо. Це означало, що людина повинна знаходитися у пристава, який був зобов'язаний наглядати за ним, оскільки в той час в'язниць не було. В цей період часу одним із заходів кримінально-процесуального примусу була порука. Дана міра застосовувалася лише по письмовому клопотанню «челобитной», і не з ініціативи державних органів. Поручителі ручалися «головою» за явку обвинуваченого в суд. Якщо при відсутності підозрюваного робився обшук, і людину «обліхують», тобто визнають лихим, не схвалюють його поведінку, таку особу до суду позбавляли волі, і до нього могла бути застосована порука. У тому випадку, якщо поручителів немає, то обвинувачений «віддавався за пристава» [2].

Однак, згодом після приєднання до Російської імперії використання поруки зменшується в рази, а збільшується засто-

совування заходів адміністративно-примусового характеру. Найбільш уживаними запобіжними заходами того періоду були: 1) віддача за пристава; 2) поруки; 3) поміщення в тюрму. Після значного збільшення кількості осіб, які скоїли злочини, і при необхідності посиленої репресії стало неможливо віддавати обвинувачених на поруки, адже важко було знайти поручителя, і тому правопорушника позбавляли волі. В цей час формування запобіжних заходів було спрямовано на психологічний вплив на обвинувачуваного, аніж запобіганню його ухилення від слідства та створенню перешкод. Російська влада намагалася викликати в особи сумніви та внутрішню нестабільність, формуючи обставини за яких особа могла зізнатися у вчиненому.

З проведенням судової реформи 1864 року було затверджено Статут кримінального судочинства. Прийняття чотирьох актів: «Про заснування судових установлень»; «Статути кримінального й цивільного судочинства», «Статути про покарання, що накладались мировими суддями» вплинули на розвиток матеріального процесуального права. Зокрема, «Статут кримінального судочинства 1864 р.» доповнив систему запобіжних заходів двома заходами – відібрання виду на проживання і заставою. Система запобіжних заходів (на той час це заходи перешкоджання обвинуваченому ухилитися від слідства) була визначена в ст. 416 Статуту і виглядала так: відібрання посвідки на проживання або підписки про явку до слідства та невідлучення з місця проживання (прототип запобіжного заходу у вигляді підписки про невіїзд); передача під особливий нагляд поліції; передача на поруки; застава; домашній арешт; взяття під варту [3]. Вперше перелік запобіжних заходів побудований за принципом їх суворості, найбільш суворим з яким було – взяття під варту. Строки під вартою були досить великі – від місяців і до кілька років. Кримінальний процес російської імперії можна охарактеризувати вкрай суворістю та жорстокістю, адже головним чином, такі заходи передбачали не усунення ризиків ускладнення розслідування, а приниження людської гідності людини та завдання їй страждань. Варто також вказати, що термін «запобіжні заходи» у цей період не використовувався. Так, запобіжні заходи іменувалися «заходами перешкоджання обвинуваченим ухилитися від слідства».

Далі мають місце перші незалежні спроби українського уряду врегулювати кримінальне судочинство, а саме видання «Інструкції військовому революційному суду» (квітень 1918 р.), яка застосовувалась на практиці й мала велике значення

для подальшого розвитку кримінального процесуального законодавства. Головний процесуальний документ військово-революційних судів визначав їх компетенцію, структуру, процесуальні права й порядок розгляду справ. За цим актом до підсудного обов'язково застосовувався запобіжний захід у вигляді взяття під варту [4].

Під час приходу радянської влади на території України було видано перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР 1922 р., в якому було зроблено спробу звузити межі правозастосування взяття під варту. Зокрема, у ст. 161 КПК УСРР 1922 р. визначалося, що взяття під варту могло бути застосоване лише в справах про злочинні діяння, за які призначається покарання у вигляді позбавлення волі й лише за наявності побоювання, що обвинувачений ухилиться від слідства і суду, або ж за наявності достатніх підстав вважати, що обвинувачений, перебуваючи на волі, буде перешкоджати розкриттю істини. Передбачено застосування запобіжних заходів слідчим: підписку про явку з обов'язком повідомляти про зміну місця проживання, підписку про невиїзд; поручительство особисте й майнове; застава; домашній арешт; взяття під варту.

Прийняття «Основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік» у грудні 1958 р. також мало значний відбиток на розвитку запобіжних заходів, оскільки вони формували такі як підписку про невиїзд, особисту поруку або поруку – громадської організації, взяття під варту, а ст. 33 передбачала, що запобіжними можуть бути й інші заходи, які передбачені законодавством союзних республік. Центральним нормативно-правовим актом в кримінальному процесі у період радянської України став Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року. Глава 13, яка мала назву «Запобіжні заходи», містила норми з видами запобіжних заходів, а саме: 1) підписки про невиїзд, 2) особиста порука; 3) порука громадської організації або трудового колективу; 3–1) застава, 4) взяття під варту; 5) нагляд командування військової частини. В подальшому було доповнено ще один запобіжний захід – тимчасове затримання підозрюваного. Конструкція, що описувала запобіжні заходи того часу була досить прийнятною, більш структурованою та навіть в деяких моментах демократичною. Однак, впровадження більших зрушень для захисту обвинуваченого під час накладення на нього запобіжних заходів зупинялося о потужний карно-бюрократичний механізм розслідування в Радянському Союзі.

На сьогодні, ключовою ланкою у розвитку запобіжних заходів у кримінальному

процесі України став Кримінальний процесуальний кодекс України, прийнятий 13 квітня 2012 року. Саме в ньому знайшли втілення додаткові гуманістичні підходи до процесуального інституту запобіжних заходів, що зумовлено зростанням вимог до забезпечення й реалізації засади (принципу) верховенства права в кримінальному процесі. У новому КПК України 2012 року була закріплена нова глава з назвою «Заходи забезпечення кримінального провадження і підстави їх застосування», та згідно ст. 131 такими заходами є: 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід; 2) накладення грошового стягнення; 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом; 4) відсторонення від посади; 5) тимчасовий доступ до речей і документів; 6) тимчасове вилучення майна; 7) арешт майна; 8) затримання особи; 9) запобіжні заходи. При цьому запобіжні заходи (ст. 176) стали складовою заходів забезпечення кримінального провадження [5].

На його зміст значний вплив здійснено за рахунок прийняття Україною на себе зобов'язань з виконання Європейської конвенції з прав людини. Саме таким чином стала можливою поява найбільш м'якого запобіжного заходу – особисте зобов'язання на протигагу найбільш суворому – тримання під вартою, яке слід застосовувати лише у виняткових випадках. Варто погодитися з думкою О. Г. Шило, що нова правозастосовна практика, яка поки що лише формується, свідчить про скорочення застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, чому сприяє як зміна порядку його застосування, зокрема з обов'язковим одночасним визначенням розміру застави, достатньої для забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим, так і впровадження нових видів запобіжних заходів, здатних реально гарантувати належну поведінку особи і виконання нею покладених обов'язків [6].

Запобіжні заходи можуть також змінюватися у застосування під впливом рішень Європейського суду з прав людини, оскільки виконання його рішень є обов'язковим для України. Так, одним з класичним прикладів варто вказати справу «Охріменко проти України», в якій запобіжний захід взяття під варту застосували до обвинуваченого в умисному вбивстві, який вже на момент затримання мав четверту стадію раку нирок із метастазами в легенях, тобто страждав від нестримного болю і майже був нерухливим. Рішення суддів ЄСПЛ показало, що застосування такого суворого запобіжного заходу до особи, яка не є суспільно небезпечною та її фізична неспроможність не може перешкоджати встанов-

ленню істини по справі є неприпустимим і становить собою порушення прав і свобод людини та громадянина [7]. Сучасні геополітичні зміни в Україні також продовжують корегувати вигляд запобіжних заходів. Зокрема, Рішенням Конституційного Суду від 13.06.2019 № 4-р/2019, визнано неконституційним положення ч.2 ст. 392 КПК України щодо унеможливлення окремого апеляційного оскарження ухвали суду про продовження строку тримання під вартою, постановленої під час судового провадження в суді першої інстанції до ухвален-

ня судового рішення по суті [8].

ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.

Отже, розвиток запобіжних заходів в кримінальному процесі України відбувався не постійно, стихійно та цілком залежав від обставин, в яких на той момент знаходилася країна: політичних, географічних та суспільних. Для створення системи запобіжних заходів, що органічно доповнюють кримінальний процес та відповідають вимогам сьогодення, знадобився тривалий час та шлях, пройдений державою.

Список використаних джерел:

- [1] Сівак, О. В. (2016). *Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітні* (дис. ... канд. юрид. наук). Національна академія внутрішніх справ. Київ, Україна.
- [2] Сіверський, О. М. (2015). Розвиток заходів процесуального примусу на території України в історичному аспекті. *Вісник Академії адвокатури України*, (12)2, 269-276.
- [3] Уваров, В. Г. (2012). Інститут запобіжних заходів за новим КПК України в контексті міжнародних стандартів. *Право і суспільство*, (2), 294-297.
- [4] Рада народних Міністрів УНР. (2018). *Інструкція військовому революційному судові*. Вилучено з <http://history.org.ua/LiberUA/966-7601-78-1/966-7601-78-1.pdf>
- [5] *Кримінальний процесуальний кодекс України* (Закон України). № 4651-VI. Верховна Рада України. 2012. Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/ed20140302>.
- [6] Шило, О. Г. (2014). Особливості обґрунтування обрання запобіжних заходів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, (25), 269-273.
- [7] *Справа «Охріменко проти України»* (Рішення Європейського суду з прав людини). 2009. Вилучено з https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_524.
- [8] Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційною скаргою Глуценка Віктора Миколайовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 392 Кримінального процесуального кодексу України. № 4-р/2019. 2019. Вилучено з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-19>.

Author(-s):

Marchenko V., *Master's student at the Institute of Management and Law¹, lawyer for business protection practice²*

¹Yaroslav Mudryi National Law University

²MITRAX Law Firm

UKRAINE

Scientific adviser:

Miroshnykov I., *Ph.D. (Law), Associate Professor, Associate Professor of the Department of Public Law*

Yaroslav Mudryi National Law University

UKRAINE